

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

БОГОСЛОВСЬКО-ІСТОРИЧНОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО
ЦЕНТРУ ІМЕНІ
АРХІМАНДРИТА ВАСИЛІЯ (ПРОНІНА)

Юрій Данилець,
Ужгород

Нові джерела про історичні зв'язки Закарпаття та Свято-Пантелеймонівського монастиря на Афоні

Питання історичних зв'язків та духовного впливу Святої гори Афон на розвиток православ'я на Закарпатті не достатньо вивчено. Історіографія питання налічує всього кілька газетних статей, окремих згадок в узагальнюючих працях, невеликі інформації. На міжнародних конференціях в Мстиславлі (Республіка Білорусь) (26 липня 2014 р.)¹, Чернівці (28-29 листопада 2014 р.)², Києві (21-23 травня 2015 р.)³ ми зачіпали окремі аспекти цієї теми. Однією з найбільших проблем для дослідника історичних зв'язків краю з Афоном є досить слабка забезпеченість джерельними матеріалами. Потрібно наголосити, що вони розпорошені та знаходяться в архівах багатьох країн світу (Греції, Угорщині, Чехії, Словаччині, Росії, Румунії).

Особливий інтерес викликають документи, що розкривають історичні зв'язки Закарпаття з головною руською святинею Афону – Пантелеймонівським чоловічим монастирем. Умовно поділяємо джерела на кілька груп. Перша група – це документи архіву Пантелеймонівського руського монастиря на Афоні. У серпні 2015 р. Міжнародний інститут афонської спадщини в Україні організував наукову експедицію на Афон. У результаті евристичної роботи було виявлено цілий ряд документів, що стосуються Закарпаття та його вихідців на Святій горі.

¹ Данилець Ю. Закарпатье и Афон: исторические параллели (XX в.) // Концепт святости в историческом контексте. Сборник докладов «II Международной научно-практической конференции, посвященной основателю журнала «Странник» епископу Могилевскому и Мстиславскому Виталию (Гречулевичу) (26 июля 2014 г., Мстиславль, Республика Беларусь). – Смоленск, 2014. – С. 212-219.

² Данилець Ю. Духовний вплив Святої гори Афон на відродження та становлення православ'я на Закарпатті (XX ст.) // Афонское наследие. Научный альманах. Издание международного института афонского наследия в Украине. Вып. 1-2/ 2015. – Киев- Чернигов. – С. 205-215.

³ Данилець Ю. Духовний вплив Святої гори Афон на відродження та становлення православ'я на Закарпатті (XX ст.) // «Русь и Афон: тысячелетие духовно-культурных связей». К 1000-летию древнерусского монашества на Афоне и 220-летию преставления преп. Паисия Величковского (Чернигов, 28-29 ноября 2014 г.)

На початку ХХ ст., коли серед русинів-українців розпочався рух за повернення у православ'я, Свята гора відіграла важливу роль. Зокрема, в 1908 р. в Пантелеймонівському руському монастирі перейшов у православ'я Олександр Кабалюк⁴. Важливі свідчення про цю подію знайдено в «Книге заседаний Духовного Собора старцев при игумене Русского св. Пантелеимонова монастыря на Афоне»⁵. Невідомий автор вказав короткі біографічні відомості про «русского уніата из Венгрии», детально описав події 8 липня 1908 р.⁶. Новонавернений отримав у благословення від настоятеля монастиря ікони Божої Матері «Акафистна».

Більш детально про вище названу подію ми довідуємося з книги⁷ афонського історика Денасія (Юшкова)⁸ – «Повесть об обращении и присоединении на Афоне Угрорусса уніата в Православие...». За цю роботу автор отримав подяку особисто від царя Миколи II⁹. «Некоторые говорили, что необходимо вторымъ чиномъ, т. е. чрезъ покаяніе, отрече-ніе отъ (прежнихъ) заблужденій, миропомазаніе и пріобщеніе святыхъ Христовыхъ Тайнъ. Для разрешенія недоуменій были сделаны запросы въ Холмъ и Минскъ... Чрезъ немного дней после этого прибылъ на Афонъ и остановился въ обители преосвященный Евдокимъ, ректоръ Московской духовной академіи, епископъ Волоколамскій, а въ числе многихъ спутниковъ его, бывшій воспитанникъ той же академіи, іеромонахъ Сергій, изъ

⁴ Данилець Ю. Обраний Божим Провидінням. Життєпис преподобного Олексія Карпаторуського сповідника. – Чернівці: Місто, 2013. – 168 с.; Danileț Iurie. Viața Sfântului Alexie Carpatinul / Traducere de Diana Guțu. – București: Editura Ateorag, 2015. 112 s.; Разгулов В., Фролов К. Апостол Карпатской Руси. – Береговская районная типография, 2001. – 91 с.; Рачук Г. Путь к святости. Преподобный Алексий Карпаторусский. М.: Успенско-Казанский монастырь, 2009. – 482 с.

⁵ Архив Русского Пантелеимоновского Монастыря на Афоне (далее АРПМА). Оп. 10. Дело 84. Док. А000118. Книга заседаний Духовного Собора старцев при игумене Русского св. Пантелеимонова монастыря на Афоне. 1889–1914 гг. – 107 л.

⁶ Там же. – Лист 72.

⁷ Денасий Пантелеимоновский, святогорец-инок. Повесть об обращении и присоединении на Афоне Угрорусса уніата в Православие и о русских, о православии и об унии в При-карпатской подьяремной Руси прежде и теперь. – Шамордино: Типография Казанской Амвросиевской женской пустыни, 1913. – 90 с.

⁸ Схимонах Денасій (в миру Дмитро Юшков). Народився 1859 р. в м. Сарапул В'ятської губернії Російської імперії. В 1882 р. прибув на Афон в Свято-Пантелеймонівський руський монастир. 15 березня 1885 р. пострижений в мантію, проходив послух в бібліотеці та канцелярії. Автор цілою рядом книг та статей. Редактор «Душеполезного собеседника». Помер 14 червня 1928 р. Дет. Див.: Русській Афонській отечникъ XIX–XX вековъ. Т. 1. Святая Гора Афонъ: РПМА, 2012. – С. 395-401; Монахологий Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне. Св. Гора Афон: РПМА, 2013. – С. 275.

⁹ Русській Афонській отечникъ XIX–XX вековъ. Т. 1. Святая Гора Афонъ: РПМА, 2012. – С. 396.

Яблочинського Свято-Онуфрієва монастиря Холмської єпархії. На запит про це справу до пріосвященному онъ, при участі и разъясненіи отца Сергія, благословилъ совершитъ присоединеніе третьимъ чиномъ, т. е. безъ миропомазанія, такъ какъ уніаты принимаютъ таинство миропомазанія по православному... Изъ Холма былъ отвѣтъ отъ имени пріосвященнаго Владимира, епископа Белостокскаго, управляющаго Холмской єпархіей: «Уніатовъ следуетъ принимать третьимъ чиномъ, т. е. чрезъ покаяніе, отреченіе и Пріобщеніе». Изъ Минска самъ пріосвященный Михаилъ писалъ: «Унія установлена для уловленія православныхъ въ католичество, она переходный мостъ отъ Православія въ латинство; сначала уніатамъ оставляютъ все православное, только требуется признаніе главенства папы римскаго и подчиненность ему. Но затѣмъ уніатамъ постепенно прививаютъ католическую обрядность и догматику, вытесняя православную и тогда уніаты мало разнятся отъ католика. Если обращается въ православіе уніаты перваго вида, то принимать его следуетъ, какъ почти православнаго, чрезъ таинство покаянія, потребовавъ отреченія отъ уніатскаго заблужденія. Уніатовъ втораго вида я принималъ бы въ Православную Церковь, какъ приходящихъ отъ католичества, по известному чину. Таково мое мненіе»¹⁰.

Після обговорення обох пропозицій архієреїв було прийнято рішення приєднувати «по чину від римо-католицького віросповідання»¹¹.

З Святої гори Афон Олександр Кабалюк повертався через Константинополь, де відвідав Афонські подвір'я, Констанцу, Ясси, Чернівці. У 1909 р. Кабалюк поїхав до Києва за книгами, а звідти, на прохання графа Володимира Бобринського, прибув до Свято-Онуфріївського монастиря на Холмщині. У монастирі він зустрівся з владиками Антонієм (Храповицьким) та Євлогієм (Георгієвським), архімандритом Серафимом (Остроумовим), намісником монастиря ієромонахом Сергієм (Корольовим)¹². 25 березня 1910 р. архімандрит Серафим постриг Олександра в чернецтво з нареченням йому імені Олексія, на честь Олексія, чоловіка Божого.

Повернувшись у рідний край ієромонах Олексій відвідав всі

¹⁰ Денасий Пантелеимоновскій, святогорец-инок. Указ. сочин.

¹¹ Данилець Ю. Обраний Божим Провидінням. Життєпис преподобного Олексія Карпаторуського сповідника. – Чернівці: Місто, 2013. – С. 48.

¹² Там само. – С. 61.

православні села «и подкрепил их». Після Пасхи 1910 р. він знову прибув до Яблочинського монастиря та почав готуватися до прийняття священства. У зв'язку з тим, що подвижник не мав документів, які були в нього конфісковані угорськими жандармами, хіротонія була не можливою. Керівництво монастиря вирішило відправити Олексія разом з архимандритом Серафимом до Сучави, на свято Іоанна Хрестителя. На цей відпуст зібралося чимало селян з Угорської Русі, які підтвердили особу Кабалука та його місіонерську діяльність. 11 липня 1910 р. відбулося рукоположення о. Олексія в ієродиякони, а 15 серпня, в день Успіння Божої Матері, в ієромонахи архієпископом Холмським Євлогієм¹³.

8 жовтня 1910 р. архимандрит Серафим (Остроумов) пише листа на ім'я архимандрита Мисаїла. О. Серафим повідомляв, що на Афон готується приїхати ієромонах Олексій (Кабалюк) за благословенням на місіонерську роботу в Карпатській Русі. «Иеромонах Алексей – человек весьма благочестивый, богобоязненный, смиренный и жаждет апостольского подвига в своей родной стране»¹⁴. Архимандрит наголошував, що Кабалюк відправляється на Святу гору, а потім у свій край, з благословення Преосвященного Євлогія, єпископа Холмського і Люблінського. Владика передав молодому місіонеру святий Антимінс, освячений вікарієм, єпископом Білостоцьким Володимиром (Тихоницьким)¹⁵. Згаданий лист було відправлено безпосередньо перед поїздкою, або привезено самим о. Олексієм. Прибувши на Афон, молодий подвижник отримав документ, що він є співбратом руської обителі та прийняв у дар від архимандрита Мисаїла «чашу золотую, облачення три, иконы»¹⁶.

Активна діяльність ієромонаха Олексія (Кабалюка) призвела до значного збільшення православного населення на Закарпатті. Угорський уряд вдався до репресій та ініціював другий Мараморош-Сиготський процес 1913-1914 рр. Окремі аспекти судового процесу розкривають документи Пантелеймонівського монастиря на Афоні. В 41 описі нами виявлено лист адвоката Артура Клайна з Мараморош-Сигота від 23 січня

¹³ Список и точное описание братии, живущих и живших в монастыре Святителя о. Николая, что при селе Изе, округа Хустского в Карпатской Руси.

¹⁴ АРПМА. Оп. 42. Дело 491. Док. А003042. Письмо архимандрита Серафима (?), настоятеля Яблочинского Онуфриева монастыря. 1910 г. – Л. 1.

¹⁵ Там же. – Л. 2.

¹⁶ Свидетель издалека. Изский Архимандрит о. Алексей (биографический очерк) // Православный Русский календар на 1929 г. – Владимирово, 1928. – С. 19.

1914 р. Він повідомляв настоятелю монастиря – архімандриту Мисаїлу, що є оборонцем ієромонаха Олексія (Кабалюка), котрий перебуває під судом за звинувачення в зраді угорській державі. Клайн просив настоятеля розповісти про контакти звинуваченого з Афоном, висвітлити зміст листування з монастирем за останні роки¹⁷. Виявлено також відповідь отця-ігумена Мисаїла від 29 січня 1914 р. Керівник монастиря зазначав, що Кабалюк є «наш духовный сын, член-собрать нашей святой дружины и нашего Святого, Царского, Патриаршего, Монастыря, как принятый в нем святую Православную Веру»¹⁸. О.Мисаїл відкидав будь які політичні мотиви в контактах з ієромонахам Олексієм, наголосивши, що вина останнього хіба лише в тому, що він покинув греко-католицьку церкву і перейшов у православ'я¹⁹.

В архіві Пантелеймонівського монастиря виявлено листівку з зображення Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза на Підкарпатській Русі. На звороті дарчий надпис рукою о. Олексія (Кабалюка)²⁰. У цьому ж описі ми виявили цілу справу, що містить переписку преп. Олексія з афонітами. Листи в основному стосується питання визнання переходу у православ'я ченців-карпаторосів. Представник Константинополя митрополит Трапезундський Хрисанф²¹ поставив під сумнів їх вірність православної церкві та від імені патріарха почав вимагати від Кіноту Святої гори їх виселення за межі півострову²². Через це керівництво Пан-

¹⁷ АРПМА. Оп. 41. Дело 973. Док. А002787. Письма разных светских лиц. 1911–1914 гг. Кон. 42. Адвоката Артура Клайна по делу А. Кабалюка. 1914 г. – Л. 1.

¹⁸ Там же. – Л. 2.

¹⁹ Там же.

²⁰ АРПМА. Оп. 42. Дело 29. Док. А003048. Письма разных духовных лиц. 1860–1974 гг. Кон. 50. Иеромонаха Алексия (?) из Свято-Никольского монастыря в с. Иза на Карпатах. 1922 г. – 2 л.

²¹ Архієпископ Хрисанф (в миру Харілаос Філіппідіс, грец. Харілаос Філіππίδης). Народився 1881 р. в м. Комотіні на північному сході Греції. Закінчив богословську семінарію на острові Халки. У 1903 р. висвячений у сан диякона. У 1907 р. виїхав до Європи для навчання (Відень, Лейпциг, Лозанна). Редактор офіційного органу патріархату «Церковна правда», головний архіваріус (1911 р.). Митрополит Трапезундський (1913–1937 рр.). Почесний професор Афінівського університету (1937 р.). Предстоятель Елладської православної церкви (1938–1941 рр.). З 1941 р. на покої, помер 28 вересня 1949 р. Дет. див.: **Шкаровский М.** *Афонские монастыри, Эладская Православная Церковь и русские приходы Греции в годы Второй мировой войны* // *Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви.* 2007. Вып. 4 (25). – С. 96–134; **Сидирас И.** *Хрисанф Трапезундский и страдания понтийцев* // <http://www.pravmir.ru/xrisanf-trapezundskij-i-stradaniya-pontijcev/> [останній візит 21.11.2015 р.]; **Зотіакіс А.** *Служение Эладской Церкви в период немецкой оккупации* // <http://agionoros.ru/docs/2040.htm> [останній візит 21.11.2015 р.]

²² Там же. – Л. 2.

телеймонівського монастиря просило підтверджуючі документи про перехід у православ'я та клопотало порушити питання перед Сербської церквою про заступництво²³. Керуючий Карпаторуською православною єпархією владика Серафим (Йованович) 5 вересня 1928 р. відправив на Афон список з 16 закарпатців та підтвердив їх перехід у православ'я²⁴.

У описі 8 містяться додаткові відомості про ченців та послушників, вихідців із Підкарпатської Русі. У справі №20 «Список карпатороссов, прибывших в Русик в 1927 г.» знаходимо списки закарпатців, які приїхали на Афон з 1923 р по 1928 рр.²⁵. Серед них Андрій Грицак (монах Антоній), Андрій Вакаров (Авакум), Олександр Чулей (Андрій), Василь Сабов (Володимир), Василь Вакаров (Варлаам), Василь Францух (Валерій) та інші²⁶.

В архіві монастиря нами досліджено дві послання з Афону до православних на Закарпатті. 30 листопада 1921 р. ігумен Мисаїл з братією підготували «Отеческое Послание ігумену Алексею Кабалуку-Афонскому и Православному Карпато-русскому народу»²⁷. У документі прослідковано історію запровадження унії в Речі Посполитій та в Угорщині, вказано на безперервний зв'язок Святої гори з руськими землями. Особливе місце в посланні відведено постаті о. Олексія (Кабалука). Автор послання, схимонах Денасій зазначає, що перед рукоположенням у священний сан, Кабалюк писав листа на Афон і просив благословення від настоятеля на цей крок. Після другого візиту на Святу гору (в кінці 1910 р.) «быль въ январе 1911 года представлень въ Константинопелъ, нашимъ тамо представителемъ Ёромонахомъ Адриномъ, тогдашнему, блаженной памяти, Святѣйшему Вселенскому Патріарху Іоакиму Третьему, съ просьбой отъ насъ: благословить его на святые труды возстановления, распространения и укрепления Православия въ Угорощине между Угроруссами»²⁸.

10 квітня 1931 р. ігумени Пантелеймонівського монастиря, Андріївського та

²³ АРПМА. Оп. 42. Дело 550. Док. А003233. Письма из г. Хуста преподобного архимандрита Алексия (Кабалука). 1929 г. – Л. 2.

²⁴ АРПМА. Оп. 10. Дело 200. Док. А004651. Переводы писем и бумаг, поступивших в Русик в 1924 г. – Л. 2.

²⁵ Архів Руського Свято-Пантелеймонівського монастиря на Афоні (АРПМА). Оп. 8. Дело 20. Док. А004719. Список карпатороссов, прибывших в Русик в 1927 г. Б. д. – 4 л.

²⁶ Там же. – Л. 1.

²⁷ АРПМА. Оп. 10. Дело 193. Док. А004410. Отеческое послание с Афона, из Свято-Пантелеимонова монастыря, игумену Алексею (Кабалуку) и православному карпаторусскому народу в Карпатской Руси. 1921 г. Составитель - о. Денасий (Юшков). На л. 22 об. автограф духовника о. Кирика (Максимова). – 45 л.

²⁸ Там же. – Л. 15.

Іллінського скитів підготували «Послание Карпато-Русскому Народу отъ Святой Горы Афонской». У зверненні ченці закликають своїх братів-закарпатців зберігати вірність східній церкві, дотримуватися православних обрядів, жити у мирі та злагоді²⁹. «Послання» було надруковано у типографії монастиря Святого Іова Почаївського в Ладомировій та мало значне поширення на Підкарпатській Русі.

Ряд документів стосуються контактів з монастирем Святого Іова Почаївського на Пряшівщині. 10 квітня 1931 р. була підготовлена грамота в підтримку місіонерської роботи ігумена Віталія (Максименко) та братії. В документі зазначається, що в знак любові і поваги до братії три руські обителі жертвують ченцям наступні святині: Ікону Великомученика Пантелеймона, Ікону Божої Матері «Іверська» та Ікону Пророка Іллі³⁰.

5 квітня 1934 р. архімандрит Віталій (Максименко) дякував архімандриту Мисаїлу за направлення в розпорядження духовної місії схимонаха Кассіана (Корепанова)³¹. Також він повідомляв, що з благословення митрополита Антонія змушений тимчасово залишити монастир та виїхати до США³². Вже 6 травня 1934 р. в Белграді архімандрит Віталій був хіротонісан в єпископа Детройтського, керуючого приходами Російської Зарубіжної церкви в Північній Америці³³. У цій же справі нами виявлено два листи о. Віталія вже в сані єпископа³⁴. На один із листів настоятель Пантелеймонівського монастиря відправив відповідь. Ігумен Мисаїл визнавав, що поїздка в США для Руської зарубіжної церкви є необхідною, але для монастиря «св. Іова она, конечно, будет незаменимой утратой богомудраго Старца и администратора»³⁵.

Важлива інформація міститься в листуванні колишнього насельника, а з 1935 р. настоятеля монастиря в Ладомировій архімандрита Серафима

²⁹ АРПМА. Оп. 10. Дело 190. Док. А000167. Документы (послания иноков Святой Горы, обращения, мнение Священного Кинота, переписка) о положении Русской Церкви, русского народа и о «безбожной власти». 1920–1931 гг. – Л. 60-62.

³⁰ АРПМА. Оп. 10. Дело 217. Док. А004654. Грамота ігумена Мисаїла (Сапегина) в поддержку миссионерской деятельности архимандрита Виталия (Максименко) в Карпатской Руси. 10 апреля 1931 г. – 2 л.

³¹ Данилець Ю. Ієросхимонах Кассіан (Корепанов) // Православний літопис. – 2014. – №2. – С. 24-25; Руській Афонській отечникъ XIX–XX вековъ. Томъ I. – С. 721-724.

³² АРПМА. Оп. 42. Дело 581. Док. А003036. Письма из г. Владимирова (Словакия), архимандрита Серафима (Иванова), насельника монастыря Іова Почаевского в Карпатах. 1933–1940 гг. – Л. 7-7 об.

³³ Косик В. Виталий // Православная энциклопедия. Том VIII. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2004. – С. 561-563.

³⁴ АРПМА. Оп. 42. Дело 581. Док. А003036. – Л. 8-9 об.

³⁵ Там же. – Л. 10.

(Іванова). У листі від 31 травня 1931 р. ігумен Серафим повідомляв на Афон, що привіз до Ладомірова згадані в грамоті афонські святині³⁶. 21 липня того ж року ігумен знову згадує ікони: «святини, получення нами починають понемногу привлекать сердца близъ и даже далеко живущихъ православныхъ русскихъ людей»³⁷. 23 березня 1933 р. ігумен Серафим висловлює дуже важливу тезу: «по воле св. Пантелеймона укрепляется связь между нашими монастырями и осуществляется Ваше пожелание, чтобы мы стали малым карпаторусским Афоном»³⁸. Загалом у справі виявлено 12 листів архімандрита Серафима датованих 1931-1945 рр.

В монастирському архіві знайдено ряд документів, що стосуються життя окремих насельників-карпаторосів. Серед них опрацьовано документи про ченців: Андрія (Чулея), Гавриїла (Легача), Давида (Щубера), Северіана (Сабова), Меркурія (Мадяра), Володимира (Сабова), Серафима (Тегза), Аваакума (Вакарова).

В описі 10 виявлено щоденник уродження с. Нанково на Хустщині схимонаха Андрія (Чулея). Хронологічно записи охоплюють 1943 р. На початку документу автор подав коротку автобіографічну довідку. Потім записав хід богослужіння на Пасху, Вознесіння та Святу Трійцю. Особливий інтерес викликають записи про померлих насельників обителі, доповнені фотографіями. Загалом у щоденнику подано 15 фотографій та 2 листівки. Безпосередньо схимонаха Андрія стосується тільки одна фотографія портретного типу³⁹.

У тому ж описі знайдено ряд документів, що стосуються архімандрита Гавриїла (Легача). Ці джерела розділяємо на три групи: 1) Документи, що стосуються вступу до монастиря на Афоні в 1924 р. (чехословацький паспорт, домовий лист, виписка з метричної книги про народження, згода керівництва монастиря прийняти закарпатця послушником та інші)⁴⁰. 2) Документи періоду настоятельства архімандрита Гавриїла. Зокрема, виявлено привітання з Пасхою Христовою 1972 р. від архієпископа Тульського і Беляєвського Ювеналія, заступника голови відділу зовнішніх церковних

³⁶ АРПМА. Оп. 42. Дело 581. Док. А003036. Письма из г. Владимирова (Словакия), архімандрита Серафима (Іванова), насельника монастиря Иова Почаевского в Карпатах. 1933–1940 гг. – Л. 1-1зв.

³⁷ Там же. – Л. 3-3 об.

³⁸ Там же. – Л. 5-5 об.

³⁹ АРПМА. Оп. 10. Дело 232. Док. А004683. Дневник схимонаха Андрея (Чулея), 1943 г. – Л. 1.

⁴⁰ АРПМА. Оп. 10. Дело 261. Док. А004831. Биография иумена Гавриила (Легача). – Л. 1-11.

зв'язків Московського патріархату (аналогічне привітання є також за 1973 р.)^{41, 42}, митрополита Ленінградського і Новгородського Никодима, члена Священного Синоду⁴³, митрополита Крутицького і Коломенського Серафима⁴⁴, єпископа Саратовського і Волгоградського Пімена⁴⁵; подяка за привітання з Новим роком на Різдва Христовим від митрополита Київського і Галицького Філарета, Екзарха України. 12 лютого 1975 р. єпископ Курський і Білгородський Хризонт, заступник голови відділу зовнішніх церковних зв'язків, повідомляв схиархімандрита Гавриїла, що на рахунок Московського патріархату поступили пожертви в фонд монастиря на Афоні⁴⁶. Аналіз документів свідчить, що о.Гавриїл підтримував контакти з архієреями Російської Православної Церкви Закордоном та окремими емігрантами. 26 червня 1972 р. єпископ Павло (Павлов), адміністратор Німецької єпархії РПЦЗ звертається до настоятеля руського монастиря на Афоні з проханням про виділення для його пастви православних мощів. «А ведь они-то являются источником Божией благодати, от которого исцеляются души и тела человеческие. Столько жажды духовной, столько немощи, и народ не знает куда и к кому прибегать; ищет не там, где надо: в разных увеселениях и зрелищах. Святыня же к себе привлекает, притягивает, дает силу»⁴⁷. 3) Листування з родичами.

Уродженець с. Іза – ієромонах Северіан (Сабов), протягом свого життя на Афоні виконував різні послухання. У 1930 рр. закарпатський афоніт обіймав посаду другого економа. В архіві виявлено перелік його обов'язків: наймання, управління, розрахунок, забезпечення проживання та харчування наймитів, заготівля кормів для худоби, дров для опалення братських та наймитських келій. В його управлінні арсана (пристань), пароплав, човни, завантаження та вивантаження всяких вантажів і будівельних матеріалів для монастиря та для продажу, ремонт доріг, мостів, пристані та інше⁴⁸.

В описі 12 виявлено особистий альбом ієромонаха Меркурія (Ма-

⁴¹ Там же. – Л. 12.

⁴² Там же. – Л. 20.

⁴³ Там же. – Л. 13.

⁴⁴ Там же. – Л. 14.

⁴⁵ Там же. – Л. 15.

⁴⁶ Там же. – Л. 29.

⁴⁷ Там же. – Л. 17.

⁴⁸ АРПМА. Оп. 10. Дело 215. Док. А004445. Должностные послушания экономов; о.о.Калистрата, Севериана и Сильвестра (машинопись, черновик рукописный. Карандаш). – Л. 2.

дяра). Отець Меркурій народився 1898 р. в с. Іза в селянській родині. В Свято-Пантелеймонівський монастир поступив 13 лютого 1924 р. 5 липня 1925 р. пострижений у мантію. Послух проходив у швецькій майстерні. Помер 27 березня 1958 р.⁴⁹. Альбом містить 58 фотографій, листівок, репродукцій. Серед них фотографії настоятелів Пантелеймонівського монастиря архімандритів Андрія (Верьовкіна), Герасима, Мисаїла (Сапегіна), Макарія (Сушкіна), Ніфонта (Четверікова); ієромонаха Арсенія (Мініна), св. праведного *Іоана Кронштатського*, Патріарха Тихона (Беллавіна), митрополита Антонія (Храповицького), земляків – архімандрита Амфілохія (Кеміня), афоніта Вассіана (Вучкана), дві колективні фотографії закарпатців на Афоні⁵⁰.

До другої групи відносимо документів, що зберігаються у фондах Державного архіву Закарпатської області, Архіву Мукачівської православної єпархії, архівах монастирів.

У ДАЗО виявлено кілька листів схимонаха В'ячеслава (Агости), що народився в с. Березово в 1878 р.⁵¹. В одному із листів, що датується 25 березня 1895 р. чернець закликає своїх земляків залишити унію: «кайтеся народе и принимайте Православию», «чтобъ насъ не постигъ гнѣвъ Божѣй принимайте Православию, а ото паче въ загробной жизни не будете межи православными, если бы вы знали яка радость православнымъ на небеси вы бы боялися за сесе дѣло, потерпите, была бы вам велика награда отъ Иисуса Христа»⁵². Інший лист адресовано тодішньому Мукачівському греко-католицькому єпископу Юлію (Фірцаку). Чернець-святогорець наголошує на помилковості вчення унії. Згадує про угорського короля Стефана, котрий спочатку прийняв православ'я, а потім підкорився Риму. Стверджує, що в католицькій вірі не має спасіння. Для підтвердження своїх слів о. В'ячеслав наводить приклад із життя ченців Афанасіївської лаври на Афоні, які «цілі негниють и чорнѣ, котры приняли папишовъ»^{53,54}. Наприкінці

⁴⁹ Монахологий Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне. Св. Гора Афон: РПМА, 2013. – С. 541.

⁵⁰ АРПМА. Оп. 12. Дело 39. Док. А000282. Фотоальбом 41. Личный альбом о. Меркурий (Мадьяра). – 32 л.

⁵¹ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 775. – Арк. 13-19 зв.

⁵² Там само. – Арк. 14.

⁵³ Там само. – Арк. 15 зв.

⁵⁴ Мова йде про період Константинопольського Патріарха Іоанна Векка (1275-1282) та візантійського імператора Михайла Палеолога. Патріарх у 1280 р. намагався змусити афонських ченців прийняти унію з Римом під загрозою фізичної розправи. 26 ченців монастиря Зограф на чолі з ігуменом, корті відмовилися підкоритися наказу, були спалені живцем у вежі. Монахи Лаври Святого Афанасія або

листа чернець закликає владу порвати з Римом 55. Зі змісту листів стає зрозуміло, що Агоста відправив на Закарпаття книги, спрямовані проти унії, католицизму та протестантства. У конверті одного із листів було вислано вирізку з газети з зображенням братії келії св. Димитрія Пантократорського монастиря на чолі з Кипріяном (Бірюковим).

Листи афонського інока не дійшли до адресатів: вони були конфісковані і зберігаються серед матеріалів про православний рух на Закарпатті на початку ХХ ст. Можна припустити, що саме вони фігурували як докази на судовому процесі проти православних в 1913-1914 рр.

У фондах обласного архіву віднайдено акт обвинувачення проти 94 православних, що перебували під судом в Мараморош-Сиготі. Документ складений угорською мовою, має обсяг 56 аркушів та датується 23 липня 1913 р.⁵⁶. Аналогічний акт, тільки завірений печаткою, виявлено нами в Австрійському державному архіві у Відні⁵⁷. У тексті обвинувачення Афон згадується вісім разів. Королівський прокурор, др. Андор Іллейш твердив, що ієромонах Олексій (Кабалюк) вступ у злочинну змову з російськими політиками, архієреями та духовенством з метою приєднати територію населену угорськими русинами до Росії. Розповсюджував видані «київськими, московськими та афонськими монастирями богослужбові книги, молитовники та ікони»⁵⁸. Серед доказів провини православних наводилися також «одеські ікони та картини, на яких зображено монастирі Києва та Афона»⁵⁹.

В 1920 рр. як вже вказувалося вище, чимало закарпатців поїхало на Афон, щоб у молитві та послуху провести своє життя. Вони підтримували постійний контакт з родичами та односельцями. Листи афонітів збирали на читання чимало селян, вони справляли значний вплив на відродження православ'я на Підкарпатській Русі. У фондах ДАЗО виявлено лист з Афону уродженця с. Синевир Федора Горвата на ім'я греко-католицького священика

Великої Лаври, котрі співслужили патріарху, після смерті виявлені нетлінними. Їх тіла були чорними, з довгим волоссям та нігтями. На Афоні побутує думка, що ці трупи зберігалися в одній із печер до початку ХХ ст.

⁵⁵ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 775. – Арк. 16.

⁵⁶ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 4. – Спр. 1150. – Арк. 17-45 зв.

⁵⁷ Österreichisches Staatsarchiv – ÖStA, HHStA Kabinettsarchiv, Geheimakten 27 (alt 29, 30), Politisches 1913, fol. 75-104.

⁵⁸ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 4. – Спр. 1150. – Арк. 19.

⁵⁹ Там само. – Арк. 23.

Євгенія Медведецького⁶⁰. Зміст документу свідчить про те, що станом на 1924 р. більшість населення села повернулася до православної церкви, але священник робив всілякі спроби, щоб адміністративними методами втримати вірників під своїм контролем. У Пантелеймонівському монастирі на Афоні Горват прийняв чернечий постриг з іменем Феодосій. Згодом отримав висвячення в ієромонаха від Празького архієпископа Савватія (Врабеца) в Празі. Протягом майже двох десятиліть він очолював православний рух на Верховині. Навесні 1943 р. о. Феодосій (Горват) був заарештований угорською поліцією, загинув в одному із концтаборів Німеччини⁶¹.

Цікаві документи про монастирі та скити, що були засновані вихованцями афонських обителів або ченців, що були тісно пов'язані зі Святою горою. Мова йде про Свято-Миколаївський монастир, Свято-Дмитріївський скит, Свято-Пантелеймонівський скит, Свято-Троїцький скит. У ДАЗО ми виявили документи, що розкривають функціонування названих обителів у радянський період. Джерела про заснований преп. Олексієм (Кабалюком) чоловічий монастир в с. Іза зосереджені в окремій справі⁶². Вона має обсяг 71 аркуш та охоплює період з 1948 по 1959 рр. Документи про Свято-Дмитріївський скит в Дубовому та Свято-Пантелеймонівський скит в Колесарові включені до об'єднаної архівної справи ще з трьома чернечими обителями⁶³. Матеріали містять інформацію про засновників скитів – колишніх афонських насельників ієромонахів Іларіона (Рибаря) та Мелетія (в схімі Луки) (Руцака). Потрібно зауважити що обидва скити були ліквідовані радянською владою ще у першій хвилі наступу на релігію (скит у Колесарові в 1952 р., а в Дубовому в 1956 р.). У зв'язку з тим, що о.о. Іларіон та Мелетій не виконували наказів єпархіального керівництва про залишення території колишніх скитів і продовжували здійснювати таємні богослужіння, вони піддавалися адміністративному тиску та церковних заборонам.

Справа про Свято-Троїцький скит охоплює період 1949-1959 рр.⁶⁴. Майже всі документи тією чи іншою мірою стосуються засновника обите-

⁶⁰ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 7. – Спр. 1051. – Арк. 9-10 зв.

⁶¹ Данилець Ю., Мішанин В. Ігумен Феодосій (Горват) (18.03.1897-1943) // Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна). 2011. – №1. – С. 51-59.

⁶² ДАЗО. – Ф. Р 1490. – Оп. 4д. – Спр. 24. – Арк. 1-72.

⁶³ ДАЗО. – Ф. Р 1490. – Оп. 4д. – Спр. 14. – Арк. 1-118.

⁶⁴ ДАЗО. – Ф. Р 1490. – Оп. 4д. – Спр. 22. – Арк. 1-103.

лі – преп. Іова Угольського (Кундрі). Серед монастирської братії побутує думка, що благословення на заснування скиту дав преп. Силуан Афонський. Відомо що о. Іов підтримував листування з багатьма подвижниками на Святій горі та робив спроби поїхати до Греції. Великий інтерес викликає перелік грошових переводів та поштових посилок, що надійшли протягом 1958 р. на ім'я настоятеля скиту – ігумена Іова. Річний зріз було підготовлено перед закриттям монастиря в 1959 р. та використано як ще один аргумент його ліквідації. Протягом року до скиту надійшло 595 грошових переводів на суму 120 608 крб. 10 коп. та 795 посилок. Географія адресантів вражає, вони проживали майже в усіх частинах тодішнього СРСР (Астрахань, Єсентуки, Київ, Ленінград, Таллінн, Ташкент і т.д.).

Аналізуючи списки братії скиту в Городилові виявлено прізвище ще одного афоніта – ієромонаха Зиновія (Дем'яна)⁶⁵. Він народився 1903 р. в с. Велятино на Хустщині. 1 серпня 1928 р. поступив в Пантелеймонівський монастир на Афоні. 16 березня 1929 р. пострижений в рясофор з іменем Малх. У жовтні 1934 р. вибув з числа братії та невдовзі повернувся на Закарпаття⁶⁶. Біографію о. Зиновія доповнюють документи з особових справ, упорядкованих на основі матеріалів уповноваженого у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Закарпатській області⁶⁷. Прибувши в рідний край він ступив до Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза. У квітні 1935 р. пострижений в мантію та рукоположений в ієродиякона. 23 квітня 1941 р. рукоположений у сан ієромонаха єпископом Будимським Георгієм (Зубковичем). Обслуговував православні приходи на Закарпатті: Чопівці (1942-1943 рр.), Ярок (1943-1946 рр.), Бабичі-Покуття (1946-1950 рр.), Пилипець (1950-1953 рр.), Мала Мартинка (1953-1955 рр.), Суха-Бронька (1955-1961 рр.), Луково (1961-1967 рр.)⁶⁸. У 1967 р. раптово помирає. Серед селян побутує думка, що священник був отруєний місцевими комуністами.

Документи Мукачівської православної єпархії представлені переважно особовими справами духовенства. Зокрема нами виявлено та опрацьовано документи про ченців, що повернулися з Афону:

⁶⁵ Там само. – Арк. 70

⁶⁶ Монахологій Русского Свято-Пантелеимонова монастиря на Афоне. Св. Гора Афон: РПМА, 2013. – С. 522.

⁶⁷ ДАЗО. – Ф. Р 1490. – Оп. 4д. – Спр. 175. – Арк. 1-176.

⁶⁸ Там само. – Арк. 1-17.

архімандрита Йосифа (Поповича), ієромонаха Мелетія (Руцка), ієромонаха Іларіона (Рибаря).

О. Йосиф (Попович) народився 1902 р. в с. Кошелево на Хустщині. З жовтня 1924 р. стає послушником Свято-Миколаївського монастиря с. Іза. У 1926 р. відправляється на Святу гору Афон, де стає співбратом руської келії 12 апостолів монастиря Пантократор⁶⁹. 11 серпня 1929 р. приймає чернечий постриг, а 24 грудня 1930 р. митрополитом Ієрофеем рукоположений у сан ієродиякона. Під керівництвом настоятеля келії – старця Ісаакія, опановує мистецтво іконопису. Про повернення о. Йосифа з Афону довідуємося з листа архімандрита Матфей (Вакарова)⁷⁰ до керуючого єпископа: «Еще в конце мая 1931 года прибыль съ Афона ієродіаконъ Іосифъ Поповичъ, бывшій собратъ Свято-Николаевского монастиря, который на Афоне изучилъ живописное художество, каковое художество въ Карпатской Руси очень нужно»⁷¹. Далі настоятель монастиря просить владику, зробити все можливе для того, щоб іконописець залишився на території єпархії. 27 червня 1931 р. тимчасовий керуючий Мукачівської Карпаторуською Єпархією протосингел Іустин (Попович) видає документ, яким підтверджує, що ієродиякон Йосиф (Попович) є дійсно собратом монастиря Пантократор на Святій горі Афон та тимчасово прибув на територію єпархії⁷².

Керівництво єпархії відреагувало на рекомендації та прохання архімандрита Матфея. 5 травня 1932 р. секретар Єпархіального управління Сергій Ряснянський пише листа до настоятеля келії 12 апостолів – старця Ісаакія. Він просить дозволити залишитися о.Йосифу на території єпархії на один рік, для заснування іконописної школи⁷³. Вже 30 червня того ж року, з аналогічним проханням на Афон звертався єпископ Дамаскін

⁶⁹ Світлиць А. Архімандрит Йосиф (Попович) // Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст. / Авт. кол.: Ю. Данилець – голова авт. кол., архієпископ Феодор (Мамасуєв), архієпископ Антоній (Паканіч), прот. О. Монич, А. Світлиць, Д. Анашкін, С. Канайло, В. Міщанин, ієромонах Пімен (Мацола), прот. В. Юрина. – Ужгород, 2011. – С. 454.

⁷⁰ Данилець Ю. Місіонерська діяльність архімандрита Матфея (Вакарова) // Живий родник. – 2010. – №4. – С. 41-43; Данилець Ю. Архімандрит Матфей (Вакаров) // Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст. – С. 465-471.

⁷¹ Архів Мукачівської православної єпархії. Особова справа архімандрит Йосифа (Поповича). Лист архімандрита Матфея (Вакаров) до єпископа Дамаскіна (Грданички) від 20 квітня 1932 р. – Арк. 1.

⁷² Там само. Удостоверение от 26 июня 1931 г. – Л. 1.

⁷³ Там само. Ряснянський С. Письмо от 5 мая 1932 г. на имя иеромонаха Исаакія. – Л. 1.

(Грданічка)⁷⁴. З Святої гори було отримано позитивну відповідь, а ченця Йосифа включили до числа братії монастиря в с. Іза. 7 січня 1933 р. о. Ісаакій у листі до владики Дамаскіна просить рукоположити свого вихованця у сан ієромонаха «ввиду того, что на св. Горе Афонской нетъ постоянного Архіерея, а бывають только временно прибывающіе» та відправити його на попереднє місце послуху. Спочатку єпископ відмовився надавати священний сан, але після додаткової інформації архімандрита Матфея рукоположив Йосифа в ієромонахи (19 серпня 1933 р.)⁷⁵. Однак о. Йосиф (Попович), через проблеми з отриманням візи, на Афон не повернувся. Обслуговував приходи в селах: Бабичі-Покуття (1933 р.), Суха-Бронька (1934-1935 рр.), Заднє, Нижнє Селище, Негровець-Імшадь, Вишково-Фенеш. З 1941 р. служить в с. Вишково-Модьорош, де збудував храм. Ігумен (1974 р.), архімандрит (1983 р.). Помер 6 листопада 1984 р.

Про діяльність ієромонаха Мелетія (Рушак) в архіві Мукачівської єпархії виявлено всього три документи. З жовтня 1973 р. о. Мелетій пише листа на ім'я архієпископа Мукачівського і Ужгородського Григорія (Закаляка), з прохання про призначення пенсії у зв'язку з хворобою. Чернець повідомляє важливі факти з своєї біографії: «Родился 1902 года. В 1924 году ушел на Афон и прожил там пять лет. Возвратившись домой, помогал строить церкви и иконостасы в Хусте и Домбоках. Некоторое время занимал должность псаломщика. Известное время был поваром и келейником митрополита Иосифа»⁷⁶. У посвідці про народження, виданій Хустським міським бюро ЗАГС, знаходимо відомості про батьків о. Мелетія: батько – Федір Рушак, мати – Марія Завальович⁷⁷. Відомо також, що о.Мелетій ходив на Афон і в 1934 р. Тоді він прийняв велику схиму з іменем Лука⁷⁸.

1 лютого 1974 р. ієромонах Мелетій вийшов на пенсію через втрату зору. У довідці, яку було підготовлено наступного дня, вказувався перелік населених пунктів, де служив священник. Серед них: Новоселиця (Виноградівський район) (1931-1932 рр.), Луково (1932-1933 рр.), Липецька Поляна

⁷⁴ Там само. Дамаскин (Грданічка). Письмо от 30 июня 1932 г. на имя иеромонаха Исаакія. – Л. 1.

⁷⁵ Там само. Автобіографія від 23 вереня 1952 р. – Арк. 1.

⁷⁶ Там само. Особова справа ієромонаха Мелетія (Рушак). – Арк. 1.

⁷⁷ Там само. – Арк. 2.

⁷⁸ Данилець Ю. Православні монастирі Хустського району (XX століття): Видання друге, змінене, доповнене / Передмова проф. Д. Данилюка. – Ужгород: Гражда, 2005. – С. 63.

(1933 р.), настоятель Пантелеймонівського скиту та приходу в м. Хуст-Колесарово (1933-1961 рр.), позаштатний священник (Хуст) (1961-1974 рр.)⁷⁹. З інших джерел відомо, що після ліквідації скиту о.Мелетій не покидав його територію, переслідувався радянською владою. Навколо нього зібралася невелика жіноча чернеча громада, котра проводила час у молитві, вела домашнє господарство. Помер ієромонах Мелетій 30 вересня 1983 р.

Особова справа ієромонаха Іларіона (Рибаря)⁸⁰ має обсяг більше 300 аркушів. Однак, документів, що проливають світло на його перебування на Афоні виявлено лише декілька. Серед них – лист настоятеля руського Пантелеймонівського монастиря на Афоні архімандрита Мисаїла, листи ієромонаха Йосифа (Поповича) та протоієрея Іоанна Бабича на ім'я єпископа Іларіона (Кочергіна), висновки по справі єпископа Іларіона⁸¹.

В архіві чоловічого монастиря в с.Іза-Карпутлаш виявлено монахологій братії обителі (63 імена)⁸². Аналіз почерку свідчить, що журнал вів архімандрит Матфей (Вакаров). Пізніше іншою рукою вносилися правки, переважно відомості про переміщення на приходах або смерть ченця.

Третя група джерел представлена матеріалами, які були нами виявлені в особистих архівах близьких та далеких родичів ченців, що подвизалися на Афоні або повернулися з різних причин на батьківщину. Зокрема знайдено листування та фотографії, що стосуються 28 ченців. У переписці афоніти розповідають про своє життя в монастирях, послушання, природні катаклізми тощо. Пошукова робота проводилася на території двох православних єпархій, за сприяння правлячих архієреїв: митрополита Марка (Петровцій), Хустського та Виноградівського та архієпископа Феодора (Мамасуєв), Мукачівського та Ужгородського.

Таким чином, документи, що розкривають історичні зв'язки

⁷⁹ Там само. – Особова справа ієромонаха Мелетія (Рушцака). – Арк. 3.

⁸⁰ Ієромонах Іларіон // Монахологій Русского Свято-Пантелеимонова монастиря на Афоне. – Св. Гора Афон: РПМА, 2013. – С. 59; Данилець Ю. Ієромонах Іларіон (Рибар): паралелі життя // Живой Родник. – 2008. – №9. – С. 44-48; Данилець Ю. Ієромонах Іларіон (Рибар) // Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст. // Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст. – С. 442-450.

⁸¹ Архів Мукачівської православної єпархії. Особова справа ієромонаха Іларіона (Рибар).

⁸² Поточний архів Свято-Миколаївського чоловічого монастиря с. Іза Хустського р-ну Закарпатської області. Список и точное описание братии, живущих и живших в монастыре Святителя о. Николая, что при с. Иза, округа Хустского, в Карпатской Руси. – На 64 арк.

Закарпаття та Афону, розпорошені в багатьох архівах. Важливе місце серед них відводимо архіву Пантелеймонівського монастиря на Афоні. Цінні документи виявлено в архіві ДАЗО, єпархіальних, монастирських, приватних архівах. Аналіз джерел дасть можливість заповнити «білі плями» в крайовій церковній історії, поглибити розуміння історичних зв'язків Святої гори та Закарпаття.

Резюме

У статті проаналізовано джерельну базу з проблематики історичних зв'язків Закарпаття з Святою горою Афон в Греції. Документи містяться в архіві руського монастиря на Афоні, в державних, єпархіальних, монастирських та приватних архівах на Закарпатті. Дослідження матеріалів свідчить про перспективність вивчення даної теми.

Ключові слова: архів, архімандрит, афоніти, Закарпаття, ігумен, монастир, монах, Свята гора Афон, церковні зв'язки.

Резюме

В статье проанализировано источниковую базу по проблематике исторических связей Закарпатья со Святой горой Афон в Греции. Документы содержатся в архиве русского монастыря на Афоне, в государственных, епархиальных, монастырских и частных архивах на Закарпатье. Исследование материалов свидетельствует о перспективности изучения данной темы.

Ключевые слова: архив, архимандрит, афониты, Закарпатье, игумен, монастырь, монах, Святая гора Афон, церковные связи.

Resume

The article analyzes the source base on issues of Transcarpathia historical ties with the Holy Mount Athos in Greece. The documents contained in the archives of the Russian monastery on Mount Athos, in the state, diocese, monasteries and private archives in the Carpathian region. Investigation materials shows prospects of studying the topic.

Keywords: archive, Archimandrite, afonity, Transcarpathia, the abbot, monastery, monk, Mount Athos, church communication.